

Beata Świecka

Przyczyny niewypłacalności gospodarstw domowych : ujęcie teoretyczne

---

Ekonomiczne Problemy Usług nr 38, 509-516

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BEATA ŚWIECKA

Uniwersytet Szczeciński

PRZYCZYNY NIETYPLACALNOŚCI GOSPODARSTW DOMOWYCH. UJĘCIE TEORETYCZNE

Wprowadzenie

W dobie kryzysu finansowego dużo uwagi poświęca się zadłużeniu i ewentualnej niewypłacalności gospodarstw domowych, w tym ewentualnym skutkom nieterminowego regulowania i zaprzestania płatności z tytułu zaciągniętych kredytów bankowych. Aby jednak likwidować lub minimalizować skutki, niezbędne jest poznanie przyczyn w celu podjęcia odpowiednich działań prewencyjnych. Aby jednak takie działania rozpocząć, trzeba rozpoznać źródło zagrożenia, czyli innymi słowy: czynniki będące przyczynami niewypłacalności gospodarstw domowych. Niewątpliwie niewypłacalność jest zjawiskiem empirycznym, ale zasadne wydaje się podjęcie próby opisanie problemu w teorii finansów.

Kryteria klasyfikacji przyczyn niewypłacalności gospodarstw domowych

W ujęciu teoretycznym dokonano próby klasyfikacji kryteriów podziału przyczyn niewypłacalności gospodarstw domowych. Odrzucając jednoprzyczynowość zagrożenia niewypłacalnością, przedstawiono szereg przyczyn, które ściśle ze sobą powiązane mogą przyczynić się do zagrożenia niewypłacalności gospodarstw domowych. Proponuje się poklasyfikować je według kryteriów: pierwszeństwa, charakteru przyczyn, miejsca powstania, otoczenia, czasu, zależności i obiektywności¹. Zasadny wydaje się podział przyczyn niewypłacalności z uwzględnieniem kryterium pierwszeństwa, według którego występują przyczyny pierwotne i wtórne. Wystąpienie czynników o charakterze pierwotnym przy występowaniu czynników wtórnych może w efekcie doprowadzić do niewypłacalności gospodarstwa domowego. Zdaniem autorki, czynnikiem pierwotnym jest brak zabezpieczenia finansowego (w postaci oszczędności, rezerwy finansowej, majątku itp.) zarówno w postaci pieniężnej, jak i w aktywach trwałych. Brak zabezpieczenia finansowego oraz następujący po sobie łańcuch zdarzeń o charakterze wtórnym, takich jak utrata zdrowia, wypadek,

---

¹ W wielu przypadkach przyczyny niewypłacalności gospodarstw domowych stanowią jednocześnie symptomy (sygnały) wskazujące na zagrożenie niewypłacalnością gospodarstwa domowego, choć nie we wszystkich. Analiza sygnałów (symptomów) ostrzegających przed pojawiającym się zagrożeniem niewypłacalnością została przedstawiona w rozdziale czwartym.

utrata pracy, śmierć żywiciela rodziny, prowadząca do utraty dochodów, może doprowadzić do niewypłacalności. Występowanie przyczyn o charakterze wtórnym przy jednoczesnym braku przyczyn o charakterze pierwotnym nie prowadzi do powstania zjawiska niewypłacalności, chyba że zabezpieczenie finansowe jest niewystarczające, by zmniejszyć siłę oddziaływania czynników o charakterze wtórnym. Według kryterium charakteru przyczyn mogą mieć one charakter ekonomiczny i pozaekonomiczny. Z punktu widzenia charakteru pracy, głównym punktem zainteresowania są przyczyny ekonomiczne, jak dochód, wielkość oszczędności, poziom zadłużenia itp., choć nie sposób nie doceniać przyczyn nieekonomicznych, jak podejście do ryzyka, cechy charakteru (optymista, pesymista) itp. Przyczyny niewypłacalności według kolejnego kryterium można podzielić na **egzogeniczne** – powstające na zewnątrz gospodarstwa domowego i **endogeniczne** – mające źródło na poziomie gospodarstwa domowego. Przyczyny egzogeniczne niewypłacalności gospodarstw domowych można rozpatrywać w skali mikro- i makroekonomicznej, w skali krajowej i międzynarodowej. Jednym z głównych kryteriów klasyfikujących przyczyny niewypłacalności gospodarstw domowych jest podział na czynniki makroekonomiczne i mikroekonomiczne. Czynniki makroekonomiczne określają w sposób istotny możliwości działania i rozwoju gospodarstwa domowego, stanowiąc tym samym obiektywne warunki brzegowe jego funkcjonowania. Oddziaływanie makroekonomiczne czynników ma charakter czynny i zarazem bardzo silny, który z jednej strony może sprzyjać rozwojowi, tworząc szanse na prężny rozwój gospodarstw domowych, zaś z drugiej strony może tworzyć sytuacje sprzyjające zagrożeniu bankructwem gospodarstw domowych. Gospodarstwo domowe nie ma na nie wpływu, ale musi je kontrolować, gdyż z jednej strony jego czynniki mogą być przesłanką trudności finansowych i bankructw gospodarstw domowych, a z drugiej – sprzyjać zwalczaniu niepożądanych zjawisk. W tym sensie można mówić o makroekonomicznych czynnikach korzystnych, wspomagających funkcjonowanie gospodarstwa domowego w jego rozwoju oraz niekorzystnych, tzn. takich, w których uwidacznia się brak praktycznej opieki państwa w zakresie nadmiernego zadłużenia i bankructwa gospodarstw domowych². Przykładem makroekonomicznych czynników mogą być te o charakterze politycznym, społecznym, gospodarczym, wynikające ze zmian systemu podatkowego, polityki handlowej państwa, zmian cen kontrolowanych przez rząd (np. energii elektrycznej, gazu, paliw płynnych itp.), a także banku centralnego (ustalanych przez niego stóp procentowych, ceny pieniądza). To mogą być zmiany na rynku pracy, zmniejszenie tempa zwrotu gospodarczego, rosnące bezrobocie, pogarszające się warunki pracy, rosnąca inflacja, przekształcenia własnościowe w gospodarce, niekorzystne zmiany w wysokości poziomu dochodu narodowego itp.

Oprócz przyczyn o charakterze makroekonomicznym można wyróżnić mikroekonomiczne, które w przypadku gospodarstwa domowego znacznie łatwiej zaobserwować.

---

² A. Zelek: *Zarządzanie kryzysem w przedsiębiorstwie. Perspektywa strategiczna*. Instytut Organizacji i Zarządzania w Przemysle ORGMASZ, Warszawa 2003, s. 46.

Mogą one generować sytuacje prowadzące do nadmiernego zadłużenia i bankructwa gospodarstw domowych. W praktyce elementy mikroekonomiczne częściej stanowią czynniki bankructwotwórcze. Dzieje się tak np., gdy mamy do czynienia z liberalizacją cenową na rynku kredytowym i udzielaniem kredytów osobom o wątpliwej zdolności kredytowej przy jednoczesnym agresywnym rozwoju reklamy nakręcającej konsumpcję gospodarstw domowych.

Przyczyny endogeniczne tkwią w samym gospodarstwie domowym. Ta grupa przyczyn jest szczególnie ważna, gdyż przeciwdziałanie im leży w zasięgu możliwości poszczególnych członków gospodarstwa domowego. Zasadniczo niewypłacalności i bankructw gospodarstw domowych należy upatrywać w błędach i ignorancji członków gospodarstw domowych w sferze zarządzania gospodarstwem i jego zasobami finansowymi. Błędy przejawiają się przede wszystkim w:

- nieumiejętnym gospodarowaniu środkami pieniężnymi,
- braku wiedzy z zakresu finansów i bankowości (w tym instrumentów finansowych, w tym kredytów),
- nadmiernej konsumpcji, kosztem oszczędności i inwestycji,
- niedostosowaniu możliwości finansowych do wydatków,
- nadmiernym zadłużaniu się w instytucjach bankowych i parabankowych,
- nieadekwatnej do możliwości spłaty zobowiązań własnej oceny kondycji finansowej,
- nieracjonalnym korzystaniu z kart kredytowych itp.

Przyczyny wewnętrzne mogą również wynikać ze zmian w strukturze gospodarstwa domowego, takich jak:

- rozwód,
- śmierć współmałżonka przy jednoczesnym braku zabezpieczenia finansowego,
- pojawienie się potomka,
- wypadek,
- nieoczekiwana konieczność wsparcia członków gospodarstwa domowego (np. w wyniku inwalidztwa).

Biorąc pod uwagę kryterium czasu, można wyróżnić **przyczyny o charakterze krótko- i długoterminowym**. Wiążąc ze sobą dwa kryteria, można wyróżnić:

- czynniki egzogeniczne krótkoterminowe,
- czynniki egzogeniczne długoterminowe,
- czynniki endogeniczne krótkoterminowe,
- czynniki endogeniczne długoterminowe.

Do czynników egzogenicznych krótkoterminowych zaliczyć można przede wszystkim takie, których pojawienie się jest dla gospodarstwa **niespodziewane**, a czas ich oddziaływania relatywnie krótki. Czynniki egzogeniczne długoterminowe obejmują zaś rozwiązania systemowe w zakresie polityki banku centralnego, gospodarczej kraju. Te czynniki są łatwe do zaobserwowania przez gospodarstwa domowe, przez co możliwe jest podjęcie w odpo-

wiednim czasie stosownych działań likwidujących lub minimalizujących skutki negatywnego ich oddziaływania³. Czynniki endogeniczne zarówno krótko-, jak i długoterminowe są zlokalizowane w samym gospodarstwie domowym i zależną od decyzji jego członków. Wewnętrzne czynniki krótkookresowe to takie, jak:

- wielkość konsumpcji,
- wysokość i liczba zaciągniętych kredytów gotówkowych, ratalnych, w koncie czy w karcie kredytowej,
- nieracjonalne zarządzanie środkami pieniężnymi.

Czynniki wewnętrzne długoterminowe związane są z procesami tworzenia lub zmian w strukturze gospodarstwa domowego, a tym samym kształtowania się wielkości źródeł dochodów. Są to czynniki takie, jak brak edukacji finansowej, odejście współmałżonka, co jest istotne dla kobiet, które przez całe życie zajmowały się domem, wychowywały dzieci i nagle pozostały same z kilkorgiem dzieci na wychowaniu, bez możliwości pracy, z ewentualnym (niekoniecznie) wysokim uposażeniem w postaci alimentów, jak również długotrwała choroba, prowadząca do śmierci lub inwalidztwa, utrata dotychczasowego źródła dochodów przy jednoczesnym zadłużeniu i wysokim poziomie życia.

Czynniki będące przyczynami bankructw gospodarstw domowych można również podzielić według kryterium zależności na dwie grupy:

- **czynniki niezależne**, nazywane zmiennymi niezależnymi – są to głównie czynniki makrootoczenia, na które gospodarstwo domowe nie ma wpływu, one zaś mają istotny wpływ na jego funkcjonowanie;
- **czynniki zależne**, nazywane zmiennymi zależnymi – są to głównie czynniki wewnętrzne, na funkcjonowanie których gospodarstwo domowe ma wpływ i one wpływają na niego.

Czynniki wpływające na bankructwo gospodarstw domowych można podzielić na:

- czynniki obiektywne,
- czynniki subiektywne.

Czynniki obiektywne to czynniki ekonomiczne – poziom dochodów, oszczędności, liczba i wielkość zadłużenia, zasobność gospodarstwa domowego oraz **czynniki pozaekonomiczne**. Czynniki pozaekonomiczne można podzielić na:

- a) **czynniki geograficzne** – uwzględniające przede wszystkim miejsce zamieszkania lub pracy: kraj, region kraju, miasto, wieś; kształtują one określone wzorce zachowań i mają wpływ na podejmowane decyzje;
- b) **czynniki demograficzne** – grupujące gospodarstwa domowe według wieku (np. 18-25 lat: osoby młode, samotne lub zakładające rodzinę, uczące się bądź rozpoczynające karierę zawodową), płci, liczby członków rodziny;

---

³ S. Nahotko: *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach zagrożenia upadłością*. AJG, Bydgoszcz 2004, s. 50.

- c) **czynniki społeczno-ekonomiczne** dotyczące takich elementów, jak wykształcenie, zawód, tradycje, pochodzenie narodowościowe, religia, rasa, język, sposób życia, formy wypoczynku;
- d) **czynniki behawioralne** – odnoszące się przede wszystkim do cech osobowości klientów (przywiązanie do banku, intensywność korzystania z usług bankowych, oczekiwania wobec sposobu świadczenia usług, intensywność korzystania z kredytów, postrzegane korzyści, reakcje na akcje marketingowe).

Niewypłacalności gospodarstw domowych może sprzyjać określony profil społeczny konsumentów, który jest wynikiem wpływu takich czynników, jak kultura, warstwy społeczne, grupy odniesienia. Jednym z elementów mających wpływ na profil społeczny konsumenta jest kultura traktowana jako wyuczzone zachowanie członków danego społeczeństwa, znajdujące wyraz w jego strukturze społecznej. Może to być zarówno kultura finansowa, związana z ograniczoną racjonalnością w zakresie zarządzania środkami finansowymi, jak i z radzeniem sobie w trudnych sytuacjach finansowych. Warstwy społeczne stanowią dość szerokie liczebnie grupy, do których należą konsumenci. Będąc członkami tych grup, konsumenci przejmują ich cechy i sposoby zachowania. Znajduje to swoje odzwierciedlenie we wzorach zachowań i zakupów. Grupy odniesienia to grupy społeczne o relatywnie mniejszej liczebności, do których konsument należy lub pragnie należeć. Przynależność lub aspiracja do grupy pociąga za sobą przyjęcie określonych norm postępowania, celów, zwyczajów. Oznacza to, iż grupy odniesienia mają charakter opiniotwórczy i wywierają istotny wpływ na decyzje zakupu podejmowane przez ich członków. Przykładem takiej grupy mogą być osoby korzystające z opieki społecznej, z której korzystają dziadkowie, rodzice i sami członkowie gospodarstwa domowego, w wyniku trudności finansowych nie widzą bowiem innej możliwości zaradzenia perturbacjom finansowym, jak tylko skorzystanie z ośrodków pomocy społecznej. Liderzy opinii mają istotny wpływ na postępowanie podczas zakupów. Są nimi najczęściej pojedyncze osoby, nienależące zazwyczaj do tej grupy gospodarstw domowych, na którą oddziałują. Wpływ ten jest związany z prezentowaniem przez liderów określonych wzorców zaspokajania potrzeb.

Niewypłacalność gospodarstw domowych a teoria cyklu życia

Przy analizie przyczyn niewypłacalności gospodarstw domowych interesujące wydaje się ukazanie zależności między poziomem zadłużenia a dochodem. Te zależności mogą być zobrazowane za pomocą teorii. Można dokonać adaptacji teorii konsumpcji: F. Modiglianiego i R. Brumberga teorii cyklu życia (*The life – cycle model*, 1966) i M. Friedmana teorii permanentnego dochodu (*The permanent – income model*, 1957) do określenia niezdolności do spłaty zadłużenia. W teorii cyklu życia Modigliani stwierdza, iż jednostki i gospodarstwa domowe dążą do jednakowego poziomu konsumpcji w ciągu całego życia. Młodzi ludzie, którzy zarabiają niewiele, zaciągają kredyty (na przykład na dom, samochód), wydają zatem więcej, niż zarabiają, a oszczędności zazwyczaj nie mają. W średnim wieku osiągają

najwyższe dochody, spłacają kredyty z młodości i oszczędzają na starość. Ich oszczędności są wysokie. Kiedy już się zestarzeją, żyją ze środków zgromadzonych w młodości i wieku średnim (na przykład na kontach emerytalnych), tym samym znowu nie mają oszczędności. W teorii cyklu życia stopa oszczędzania jest determinowana przez czynniki demograficzne (strukturę ludności według wieku) oraz chęć utrzymania konsumpcji w ciągu całego życia, a więc określenia swojego życiowego lub permanentnego dochodu. Wykorzystując model (*LC-PI The Life Cycle-Permanent Income Model*) w określeniu niewypłacalności, uważa się, iż poziom zadłużenia determinowany jest przez czynniki demograficzne. Można więc uznać, iż zadłużenie gospodarstw domowych nie zależy od wielkości bieżącego dochodu. Natomiast zależy od tempa wzrostu dochodu, gdyż w gospodarce stacjonarnej oszczędności mogą wynosić zero (oszczędności młodszych pokoleń odpowiadają ujemnym oszczędnościom starszych, jeśli nie zakłada się pozostawienia spadku). Skłonność do zadłużania gospodarstw domowych zmienia się w ciągu cyklu życia. Tak więc stopa zadłużenia w skali całej gospodarki zależy od struktury ludności według wieku. Wzrost gospodarstw domowych aktywnych zawodowo i młodych zwiększa udział zadłużenia w stosunku do gospodarstw domowych starszych. Wzrost produktywności powoduje, że młodsze gospodarstwa domowe są bogatsze od swoich rodziców i mają większe możliwości zaciągania kolejnych zobowiązań. Zgodnie z teorią cyklu życia, wzrost dochodu wynikający z różnic poziomów życiowego dochodu kolejnych pokoleń jest przyczyną różnicowania stóp oszczędzania między krajami. Stopa oszczędzania rośnie wraz z tempem wzrostu gospodarki⁴.

Niewypłacalność gospodarstw domowych a motyw oszczędnościowy J.M. Keynesa

W toku prac nad badaniem przyczyn niewypłacalności gospodarstw domowych istotnym elementem teoretycznym, mającym przełożenie na empirię, wydaje się uwzględnienie motywu oszczędnościowego gospodarstw domowych J.M. Keynesa, a przede wszystkim motywu przezornościowego, zabezpieczającego przed nagłym spadkiem dochodów (na przykład w wyniku bezrobocia) lub nagłym wzrostem wydatków (na przykład z powodu choroby). To motyw przezornościowy jest jednym z istotnych elementów w zapobieganiu niewypłacalności gospodarstwa domowego. Uważa się, że brak zabezpieczenia finansowego w postaci rezerwy finansowej czy też innych posiadanych oszczędności stanowi główną przyczynę powstawania zjawiska niewypłacalności. Potwierdzają to również badania empiryczne, badania własne, wskazujące na brak oszczędności w gospodarstwach domowych, co więcej, wskazują na ścisłą zależność między oszczędnościami a stopniem zagrożenia niewypłacalnością. Im większe zagrożenie niewypłacalnością, tym większy udział gospodarstw domowych niemających oszczędności. Uważa się, że brak oszczędności jest punktem zapalnym. Przy jednoczesnym wystąpieniu przyczyn wtórnych, takich jak utrata pracy, choroba, nałogi, nieterminowość w spłacie wynagrodzeń itp., mogą prowadzić

⁴ B. Liberda: *Oszczędzanie w gospodarce polskiej. Teorie i fakty*. Bellona, Warszawa 2000, s. 141 i dalsze.

do zwiększenia zagrożenia niewypłacalnością gospodarstw domowych. Samo wystąpienie przyczyn wtórnych nie przyczyni się lub przyczyni się w mniejszym stopniu do wzrostu zagrożenia niewypłacalnością gospodarstw domowych. Dla przykładu: jeśli gospodarstwo domowe ma oszczędności (czy to w postaci pieniężnej, czy też w postaci zabezpieczenia w innych aktywach), to utrata pracy, choroba itp. prowadzące do spadku lub utraty dochodu nie będą zwiększać stopnia zagrożenia niewypłacalnością. W sytuacji odwrotnej, utrata pracy, choroba prowadząca do spadku lub utraty dochodu, przy braku oszczędności, w znaczący sposób wpływa na zwiększanie zjawiska niewypłacalności, tworząc efekt kuli śnieżnej. Utrata pracy, przy jednoczesnym braku oszczędności, powoduje konieczność zadłużania się, w sytuacji przedłużającego się braku źródła dochodów prowadzi do nadmiernego zadłużenia się, a przy tym wystąpienie czynnika losowego np. w postaci nagłej choroby przesądza o jakichkolwiek możliwościach pozyskania dochodów i prowadzi do niemożliwości spłaty obecnych i wymagalnych zobowiązań, tym samym poszerzając krąg osób niewypłacalnych.

Podsumowanie

Wynikiem rozważań teoretycznych poczynionych w niniejszym artykule jest uporządkowanie i sklasyfikowanie przyczyn niewypłacalności gospodarstw domowych jako elementu finansów gospodarstw domowych i finansów osobistych. Uważa się, że najważniejszym z kryteriów podziału jest kryterium pierwszeństwa, wskazujące podział przyczyn na pierwotne i wtórne. Wystąpienie czynników o charakterze pierwotnym, przy występowaniu czynników wtórnych, może w efekcie doprowadzić do niewypłacalności gospodarstwa domowego. To brak zabezpieczenia finansowego, w postaci rezerwy, bufora czy też poduszki finansowej stanowiącej przyczynę pierwotną, przy jednoczesnym wystąpieniu przyczyn wtórnych, bardzo często niezależnych od gospodarstwa domowego, może doprowadzić do niewypłacalności. Ponadto przy określaniu przyczyn wtórnych, takich jak utrata zdrowia, śmierć żywiciela rodziny, utrata pracy, wzrost kursu walutowego i tym samym znaczący wzrost raty kredytu itp., bardzo trudno jest określić, czy są to czynniki zależne czy niezależne od gospodarstwa domowego. Co jednak należy podkreślić, iż występowanie przyczyn o charakterze wtórnym, przy jednoczesnym braku przyczyn o charakterze pierwotnym, nie prowadzi do powstania zjawiska niewypłacalności, chyba że zabezpieczenie finansowe jest niewystarczające, by zmniejszyć siłę oddziaływania czynników o charakterze wtórnym.

Bibliografia

- Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczno-społeczna.* Red. B. Świecka. Difin, Warszawa 2008
- I. Iberda B.: *Oszczędzanie w gospodarce polskiej. Teorie i fakty.* Bellona, Warszawa 2000

Nahotko S.: *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach zagrożenia upadłością*. AJG, Bydgoszcz 2004

Zelek A.: *Zarządzanie kryzysem w przedsiębiorstwie. Perspektywa strategiczna*. Instytut Organizacji i Zarządzania w Przemysle ORGMASZ, Warszawa 2003

CAUSES OF HOUSEHOLDS' INSOLVENCY. THEORETICAL APPROACH

Summary

The result of theoretical discussion presented in this article is sorting out and classifying of causes of households' insolvency as component of household finances and personal finances. There is an opinion that the most important of the division criteria is the priority criterion, pointing out to division into primary and secondary causes. Occurrence of primary factors accompanied by occurrence of secondary factors may lead in effect to insolvency of a household. It is the lack of financial security, in form of reserves, buffer, or financial cushion constituting the primary cause, accompanied by simultaneous occurrence of secondary causes, being very often independent of a given household, that may result in insolvency. Moreover, when establishing the secondary causes, such as the loss of one's health, death of the family breadwinner, increase in currency exchange rate, and thus significant increase of the credit instalment etc. It is very difficult to determine whether these factors are dependent on or independent of a given household. What should be, however, emphasized, is the fact that the occurrence of secondary causes, which are not accompanied at the same time by the occurrence of primary causes, does not lead to the occurrence of insolvency phenomenon, unless the financial security is insufficient for reducing the strength of secondary factors effect.

Translated by Anna Komorowska